

Борис Бунчук, доцент

Ямбічні розміри у поезії Івана Франка 80-х років

Вісімдесяті роки (1880-1889) — це період поетичного “вибуху” у творчому житті І. Франка. За десятиліття він склав більше ніж 340 віршованих текстів (включаючи незакінчені твори, варіанти, уривки) різного обсягу: від дворядкових мініатюр до великих поем. Для І. Франка, який писав вірші паралельно з іншими (важливішими, як він вважав) видами інтелектуальної роботи, це багато. Більшої кількості поезій він не створив у жодне інше десятиліття.

Дослідники, які розглядали поетичні твори цього періоду, принагідно описували і їх форму, однак статистичних даних не наводили, як і не фіксували появу нових розмірів. Н. Костенко, автор дослідження про українське віршування ХХ століття, зауважує: “Аналіз цілісного процесу української метрики і ритміки ХХ століття потребує широкого використання статистики, яка дотепер впроваджувалась у нас лише спорадично” [2, 40]. Сказане стосується також вітчизняного віршування ХІХ століття і найбільшої, найбагатшої його частини — версифікації І. Франка.

У поетовій метричній палітрі 80-х років превалюють силабо-тонічні твори (93, 25%). Серед використаних поетом силабо-тонічних форм помітно переважають ямбічні: 52% від загальної кількості текстів.

У 70-ті роки частка ямбів була значно меншою. Тоді поет розробляв Я4, Я5, Я6, а також врегульовані (Я4343, Я445445, Я662) та нерегульовані (Я3-6) різностоповики.

Однорозмірні ямби 80-их років — це Я3, Я4, Я5, Я6, Я8.

Трестоповий ямб уперше у творчості нашого автора з’явився у 1884 році, коли журнал “Нове зеркало” надрукував його сатиричну поезію “Новому проломові” в альбом”.

“Презрїніє, презрїніє”

U U U U U U U U

Ти мав для нас лишень

U U U U U U

За те, що ми не віримо

U U U U U U U U

В твій “епохальний день” [З, т. 2, с. 380].

U U U U U U

Куплетно-фейлетонний характер твору, дактилічні закінчення непарних рядків виказують близькість сатири до окремих поезій М. Некрасова (напр., “Говорун”, 1845).

Для 36-и текстів, що становлять 10, 5% від усіх поетових творів цього періоду, характерний ритм Я4.

Майже у всіх поезіях автор дотримувався “чистоти” розміру. Винятком є твори “Ув’язненим руським людям”, 1882 (у 11-у і 12-у рядках — Я5) та “Пісня руського бурсака” (1884) з 9-им дольниковим рядком (“Над все мені мила руська мова...”).

Чотиристопові ямбічні структури у поета були двох видів: без альтернуючого ритму або “архаїчні” (I стопа сильніша ніж II) та з альтернуючим ритмом або “традиційні” (II стопа сильніша ніж I)¹. Якщо відкинути ямбічні твори з меншим обсягом ніж 14 рядків — “О грішна душенько, отсе...” (1880), “Людей благословляючи” (1880), “Як тихо, ясно надворі!” (1880), “Правдива казка” (1880), “Шевченко і поклонники” (1880), “Тобі, що власною рукою...” (1884), “Покинь одного для родини...” (1889), то співвідношення творів з альтернуючим і неальтернуючим ритмом виглядає так: 9 і 17. До поезій з неальтернуючим ритмом слід віднести твори, у яких акцентна наголошеність I-ї та II-ї стоп однакова (“Гриць Турчин” (1880), “Не довго жив я в світі ще...” (1880), “Ув’язненим руським людям” (1882). Тоді віршів з неальтернуючим ритмом стає удвічі більше, ніж протилежного виду (69% проти 33%). Якась система у постанні Я4 того чи іншого виду не проглядається. Подамо перелік ямбічних творів за роками написання. Тексти без альтернуючого ритму: “Милосердним” (1880), “На суді” (1880), “Лице небесне прояснилось...” (1880), “Бувають хвилі — серце мліє...” (1880), “Непереглядною юрбою...” (1880), “Безкраї, чорні і сумні...” (1880), “Я не лукавила з тобою...” (1880), “Голод” (1880), “Сучасна

¹Різні види ритму в ямбічних творах описав М. Гаспаров [1].

пісня” (1880), “Враз з ним панотчики прийдуть...” (1880), “Смерть убійці” (1881), “Матрона-комірниця” (1881), “Властивець фабрики велів...” (1881), “Меморандум будяків” (1883), “Пісня руського бурсака” (1884), “Панські жарти” (1887), “Молотять день і ніч — не жито...” (кінець 80-х). Назви ямбічних творів з альтернуючим ритмом: “Не люди наші вороги” (1880), “Моя любов” (1880), “Тріолет” (1880), “В шинку” (1881), “Уривки з поеми “Марійка” (1882), “Як двоє любляться, а ждуть” (1883), “Хорий” (1883), “Осторога” (1883), “Не раз безсонному здається” (1883). Ні тематичних, ні жанрових спільних ознак твори, написані тим чи іншим видом Я4, не виявляють. Найменший процент повнонаголошених рядків у “Тріолеті” — 8, 3, а найбільший — у творі “Недовго жив я в світі ще...” — 55. Середній процент повнонаголошених рядків у Я4 цього періоду становить 32.

Ямбічні структури відмінні за кількістю понадсхемних наголосів. Зовсім немає їх у віршах “Бувають хвилі — серце мліє...” (1880), “Не довго жив я в світі ще...” (1880), “Пісня руського бурсака” (1884). Найменше понадсхемних наголосів у творі “На суді” (1880) — 1, 78%; найбільше їх у поезії “Моя любов” (1880) — 25%. Середній процент рядків з понадсхемними наголосами у чотиристопових ямбах означеного десятиліття — 10.

Найбільше ямбічних творів написано п’ятистоповиком (110). Разюча перевага цього розміру може бути пояснена тяжінням поета до класичних форм романського походження: поет створив 72 сонети, чотири твори написав октавами, три — терцинами.

В окремих творах (таких налічуємо 14) з’являються рядки іншого розміру. Найчастіше — це рядки Я6. По одному рядку шестистоповика фіксуємо у віршах “Вни плакали фальшивими сльозами...” (1880), “До Дранмора” (1883), “Багно гнилеє між країв Європи...” (1889), “Чи бач, на моє стало, гарна крале!” (1887), “І говорила друга: Я ненависть...” (1889), “Тяжкою зморою лежить на мні...” (кінець 80-х). Я2, Я3 і Я4 з’являються у творах, написаних білим ямбом, внаслідок розриву рядка: “Ідилія” (1886), “Пролог, написаний Іваном Франком... в пам’ять 50-тих роковин смерті Івана Котляревського” (1888), “Смерть Каїна” (1889). У вірші “Душа моя! Душе душі моє!” (1888) наявні 4 рядки Я2, що становить 12% від загальної кількості рядків. У п’яти творах фіксуємо “несилаботонічні” рядки. Так, у автографі четвертого

та “Чом так тривожно б’єсь у мене серце в груди...”, крім рядків Я5 (у першому творі таких рядків — 6), спостерігаємо ще рядки з розмірами Я2, Я3, Я4, Х2, які з’являються внаслідок розривання п’ятистопового ямбічного рядка.

Шестистоповики поета поділяються на два ритмічні види: з симетричним двочленным ритмом і несиметричним альтернуючим ритмом. До першого виду належать твори “Чом так тривожно б’єсь у мене серце в груди...” (1880), “Не бійтеся тюрми!” (1880), “Беркут” (1883) та “Святовечірня казка” (1883). У сорокадворядковій поезії “Беркут” маємо постійну цезуру на третій стопі. У п’яти рядках вона дактилічна (наприклад: “За хмару криється, в лазурі розливаєсь” — $\cup\cup\cup\cup\cup\cup||\cup\cup\cup\cup\cup\cup$). Однак, такої кількості рядків з дактилічною цезурою (12%) недостатньо для того, щоб послабити третю строфу до рівня другої. Наголошеність її складає 88%, вона значно сильніша від другої стопи з наголошеністю 69%. Маємо симетричну двочленну будову вірша:

В блакиті він завис недвижний, розпростертий,

$\cup\cup\cup\cup\cup\cup||\cup\cup\cup\cup\cup\cup$

Мов над життям грізний, невинний образ смерти,

$\cup\cup\cup\cup\cup\cup||\cup\cup\cup\cup\cup\cup$

Здаєсь, що до небес він гвоздями прибитий,

$\cup\cup\cup\cup\cup\cup||\cup\cup\cup\cup\cup\cup$

Та чуєш, що він гнесь, вниз вержесь — кров пролити.

$\cup\cup\cup\cup\cup\cup||\cup\cup\cup\cup\cup\cup$

Ти чуєш се, і жах тебе проходить зимний:

$\cup\cup\cup\cup\cup\cup||\cup\cup\cup\cup\cup\cup$

Таж над тобою тож завис беркут нестримний!

$\cup\cup\cup\cup\cup\cup||\cup\cup\cup\cup\cup\cup$

Він не хибне тебе, хоч як високо висить!

$\cup\cup\cup\cup\cup\cup||\cup\cup\cup\cup\cup\cup$

Чи багато ще то хвиль тобі гуляти лишить? [3, т. 1, 62].

$\cup\cup\cup\cup\cup\cup||\cup\cup\cup\cup\cup\cup$

“Дзеркальну” акцентуацію стоп засвідчено у сонеті “Не бійтеся тюрми!”:

I	II	III	IV	V	VI
85. 8	64. 3	92. 9	85. 8	64. 3	100

У цьому творі цезура постійно на третій стопі. Загалом же, навіть у поезіях з симетричним ритмом, цезура у поетових творах не завжди постійна. У “Святовечірній казці”

спостерігаємо “зсув” цезури в обидва боки. У рядку “Ходім до пастирів народа” — знов сказала...” (⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃||⊃⊃⊃⊃) цезура зміщена вправо. Приклад зміщення цезури вліво: “Хоч все покине, я одна тебе не ки- ну...” (⊃⊃⊃⊃⊃||⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃).

Твір “Сонети-невільники” (1880), що характеризуються несиметричним тричленим ритмом розпочинається рядком із різким зміщенням цезури і перенесенням, а в другому рядку — жіноча цезура:

Сонети — се ж невольничі стихи! Закутий

⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃||⊃⊃⊃⊃

В тісну форму, мов у пута, тут поет [3, т. 2, 306].

⊃⊃⊃⊃⊃||⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃

Наголошеність стоп у цьому сонеті виглядає так:

I	II	III	IV	V	VI
92. 9	78. 7	78. 7	92. 9	92. 9	100

Подібний акцентний малюнок характерний для поезії “Рідне село” (1880), у якій добре відчутний інтонаційний пере- руг з М. Некрасовим та алюзії з Т. Шевченка (“... Чи ж не лялись | Найперші сльози тут, найщиріі, дитячі...”):

I	II	III	IV	V	VI
94, 4	75, 5	75, 5	94, 4	58, 5	100

Також зауважимо, що п'ята стопа у “Сонетах- невольниках” має нетипову для Я6 часту наголошеність.

Один раз — у 1883 році — поет вдався до восьмисто- пового ямба в одному з варіантів пізніше надрукованої у “Моєму Ізмаргді” вірша-строфи “Як та опука від скали...” Варіант виглядає так:

Як та опука від стіни раз в раз відскакує упруго,

Так кривда людська паде все на тебе, кривдиче-катого [3, т. 2, 488].

⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃||⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃

⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃||⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃⊃

І. Франка не задовільнив цей ритм. Очевидно, відчуваючи певну архаїчність такої форми (Я8 звучить як подвоєний Я4), він надрукував твір у переробленому вигляді, використавши ямбічний різностоповик Я4343.

Найбільше ритмічних новацій поет явив у сфері ямбічних різностоповиків. З 24-й творів (7%), написаних ямбічними різностоповиками, І. Франко тільки у 3-х повторив уже апробовані розміри. Так у поезіях “Дрогобицька філантропія” (1882), “Як та опука від скали...” (1883) та “Хвиля зневіри” (1883) використано розмір Я4343. В інших творах він явив нові ритми.

I. Розмір Я3232 використано у віршах “Ей, думи золотії...” (1880) та “На небі чорна тьма...” (1880). Ритм цих творів звучав так:

Ей, думи золотії,
Насіння чисте,
Коли ваш плід доспіє
І воля зблисне? [3, т. 2, 279].

U U U U U U U U
U U U U U
U U U U U U U U
U U U U U

На небі чорна тьма
тьма долом;
По небі стада хмар
Женуть чвалом [3, т. 2, 311].

U U U U U U U
U U U U
U U U U U U U
U U U U

II. Група розмірів на базі чотиристового ямба.

1. Я4242. Цим розміром написано чотирирядкову мініатюру “Дурний подібний до вола...” (1884):

Дурний подібний до вола:

U U U U U U U U
Росте він живо,
U U U U U
Бо в нім же мудрість не росла
U U U U U U U U
ише м'ясиво [4, 509].

U U U U U

2. Розмір Я43434343 характерний для поезії “Пісня геніїв ночі” (1882):

По боях земного життя
U U U U U U U U
Чи в повні свіжих сил;
U U U U U U
В утомі з довгого пуття
U U U U U U U U
Чи в першій маху крил;
U U U U U U
Чи вниз літа склонили скрань,
U U U U U U U U
Чи в серці рай весни, —
U U U U U U
Сюди, вандрівче, ти пристань!
U U U U U U U U
Засни! Засни! Засни! [З, т. 1, 51].
U U U U U U

3. Я43442. У руслі цього розміру витримано десятиряд-
кову поезію “Нехай і так, що згину я...” (1880).

Нехай і так, що згину я
U U U U U U U U
Забутий десь під тинном,
U U U U U U U
Що всі мої думки, діла
U U U U U U U U
Сліду не лишать, мов та мла
U U U U U U U U
На небі синім! [З, т. 1, 41].
U U U U U U

4. Розміром Я4443 складений вірш “У непам’ять”
(1882).

Все горе те, все море сліз,
U U U U U U U U
Що й нині очі твої лють,
U U U U U U U U
Всі муки ті, що ти поніс,
U U U U U U U U
Народе мій, забудь! [З, т. 2, 333].
U U U U U U

5. Вірш-мініатюра “Дурний, хто помилок лякаючись...”
(1883) написаний розміром Я4445:

Дурний, хто помилок лякаючись,
U U U U U U U U U U

Не сміє братися до діла, —

U U U U U U U U

Так, як би я не їв; лякаючись,

U U U U U U U U

Щоб кришка в голосницю не влетіла [3, т. 2, 200].

U U U U U U U U

6. Я44455 характерний для мініатюри “Харчем, що
жизнь тобі дала...” (1883):

Харчем, що жизнь тобі дала

U U U U U U U U

Все вмій наїстися досита;

U U U U U U U U

Лиш в постолі обуйсь, а вже ціла

U U U U U U U U

Земля для тебе шкірою обшита [3, т. 2, 365].

U U U U U U U U

7. Я4544 організовує рядки ще однієї, не друкованої за
життя, мініатюри поета — “Скупий волів би свого м’яса...”
(1885):

Скупий волів би свого м’яса

U U U U U U U U

Урізати, щоб бідному подать,

U U U U U U U U

Ніж кришку взять із скарбів своїх,

U U U U U U U U

Що в кліті без хісна лежать [4, 509].

U U U U U U U U

III. Група розмірів на базі п’ятистопового ямба.

1. Я5353. Цим розміром написана мініатюра “Не почи-
нать, чого зробити не можна” (1889):

Не починать, чого зробити не можна, —

U U U U || U U U U U U

се перший знак ума;

U U U U U U

звершити до кінця, що розпочате, —

U U U U U U || U U U U U U

се другий знак ума [3, т. 2, 410].

U U U U U U

2. Розмір Я5354 використано у вірші “Хто духом низь-
кий, не мішайся там...” (1883).

Хто духом низький, не мішайся там,

U U U U U || U U U U U U

Де є високих трони;

UUUUUUUU

Таж чобота на голову ніхто

UUUUUUUUUU

Не надіва замість корони [З, т. 2, 201].

UUUUUUUUUU

3. Розмір Я5442 характерний для мініатюри “Чиє життя без добрих діл проходить...” (1889):

Чиє життя без добрих діл проходить,

UUUUUUUUUUUU

той наче міх ковальський є,

UUUUUUUUUU

хоч дихає й боками робить,

UUUUUUUUUU

та не жиє [З, т. 2, 410-411].

UUUU

4. Я5542. Таким розміром написаний чотирирядковий твір “Дрібні сили вмій докупи збити...” (1883).

Дрібні сили вмій докупи збити,

UUUUUUUUUUUU

А й найтруднішого вони докажуть;

UUUUUUUUUUUU

Таж посторонком, з трав увитим,

UUUUUUUUUU

Вола в нас в’яжуть [З, т. 2, 365].

UUUUUU

5. Я5552 графічно схожий на дериват сапфічної строфи.

Цей ритм (поезія “Нема, нема вже владаря грізного...”, 1882) звучить так:

Пізнай, що й рай лиш в сій можливий жизни

UUUUUUUUUUUU

що, сли го тут не насадиш, в могилі

UUUUUUUUUUUU

ждать дарма, — для життя бо серед гнилі

UUUUUUUUUUUU

нема отчизни [З, т. 2, 336].

UUUUUU

IV. Група розмірів на базі п’ятистопового і шестистопового ямба.

1. Я55555566 характерний для творів, написаних октавами. Це уривки з поеми “Нове життя” (1883-1885) та “В

двадцять п'яти роковини смерті Тараса Григоровича Шевченка" (1886).

2. Я5555555555556 і Я5555555555555 властиві віршеві "Втомився я. Мов жар, горить все тіло..." (1880).

3. Я5566 звучить у сатиричній мініатюрі "Амврозію Яновському":

В далекім Римі ти поліг: змогл

U U U U U U U U U U

Тебе літа і невсипущі труди!

U U U U U U U U U U

О, стій там, мов протест науки проти тьми

U U U U U U U U U U

І Русі проти єзуїтської облуди! [З, т. 2, 380].

U U U U U U U U U U U U

4. Я6655 характерний для мініатюрі "Хто дерево зігне, хто худобину вб'є..." (1889).

Хто дерево зігне, хто худобину вб'є,

U U U U U U || U U U U U U

хто руки обагрить, живую кров пролле,

U U U U U U || U U U U U U

чи ж може той ввійти у рай той вольний.

U U U U U U || U U U U U U

А для кого ж тоді огонь пекольний? [З, т. 2, 410].

U U U U U U || U U U U U U

Неврегульованими ямбічними різностоповиками написано байку "Вівця і Цап", 1884 — (Я3-6) та поезію "Чи слово важке пливе у моїх жилах...", 1880 — (Я5-6).

Таким чином, у 80-ті роки І. Франко розробив 23 ямбічні розміри. Новими з них були 19. Тільки два розміри — Я3 і Я6 — належать до монорозмірних. Решта нових розмірів припадає на врегульовані різностоповики. Урізноманітнення ритму поезій засобом поєднання різностопових рядків — важлива ознака поетової версифікації цього періоду.

Література:

1. Гаспаров М. Современный русский стих. — М. : Наука, 1974. — 487 с.
2. Костенко Н. Українське віршуння ХХ століття. — К. : Либідь, 1993. — 232 с.
3. Франко І. Збір. творів: У 50 т. — К. : Наукова думка, 1976-1986.
4. Франко І. Твори: У 20 т. — К. : Держлітвидав, 1952. — Т. XI. — 575 с.